

Vipashio vya Lugha Vinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo ya Miviga ya Shilembe na Mchezasili wa Mayo Miongoni mwa Waisukha Nchini Kenya

Mary Lukamika Kibigo¹, Susan C. Choge¹ na Fred Wanjala Simiyu³

¹Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia cha Masinde Muliro

² Chuo Kikuu cha Kibabii

Ikisiri

Makala haya yanahusu dhana ya ubabedume katika majigambo ya *miviga ya Shilembe* na *mchezasili wa Mayo* miongoni mwa Waisukha nchini Kenya. Utafiti huu ulihakiki vipashio mahsusi vya lugha kwa mtazamo wa kisemantiki ili kubainisha jinsi vinavyosawiri na kuendeleza ubabedume katika *miviga ya Shilembe* na *mchezasili wa Mayo*. Makala yalihakiki majigambo kumi na sita yaliyokusanywa kwa kutumia uchunzaji-shirikishi, usaili, unasaji na ujazaji wa hojaji. Matokeo ya utafiti yalionyesha kuwa, lugha ya majigambo ya *miviga ya Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* yamedhihirisha kuwa, masuala ya kijamii yanasawiriwa kisanii kupitia mwingiliano-taaluma kati ya fasihi na isimu. Utafiti umeonyesha kuwa, lugha ni kipawa ambacho jamii hutumia wakati mwingine vibaya kumtukuza mwanamume zaidi na kumpa uwezo na mamlaka juu ya mwanamke.

Maneno Muhimu: Ubabedume, Majigambo Shilembe, Mayo, Waisukha

Utangulizi

Majigambo ya Waisukha hughanwa katika sherehe za *miviga ya Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo*. Sherehe ya *miviga ya Shilembe* huhusisha upiganishaji wa fahali kaburini mwa mwanamume aliyepata ushujaa kwa kumuua adui ya Waisukha ambao wakuu na wa jadi ni Wazungu waliowatawala na Wanandi ambao ni majirani wao na waliokuwa na mazoea ya kuiba ngombe wao. Ni nadra katika enzi hizi kwa sherehe hii kufanywa kutokana na athari za kidini na usasa. Nayo *Mayo* ni *miviga ya Shilembe* ambayo imegeuzwa mchezo wa kiasili wa Waisukha. Jinsi ilivyo katika *Shilembe, Mayo* pia huhusisha upiganishaji wa fahali na huchezwa aghalabu siku za Jumamosi na katika siku kuu za kitaifa ama za kijamii kama maonyesho ya sanaa na kwa minajili ya mashindano (Kibigo, 2019).

Makala haya yameongozwa na nadharia mbili za uwezo-uume na UCHAMAWADI. Nadharia ua uwezo-uume iliasisiwa na Robert Bly (Wells & Holland, 2001) na kuendelezwa na Izugbara (2005). Kibigo (2019) anaeleza kuwa nadharia hii hubainisha nguvu na mamlaka yanayomilikiwa na jinsia ya kiume, hasa kutokana na utamaduni wa jamii husika. Dhana ‘mwanaume’ ipo kwa misingi ya kibioolojia ilhali ‘ubabedume’ au ‘uanaume’ hutokana na mielekeo, imani na matarajio ya utamaduni wa jamii husika. Ubabedume huzaliwa na kukuzwa na utamaduni na pia huhalalishwa kwa njia, hali na nyakati tofauti za jamii husika. Nadharia hii hufungamanishwa na dhakari na wenye kuimiliki hujamiishwa kama rasilmali yenye manufaa makubwa kwa jamii. Hii ni sababu ambayo jamii huchukuliwa mwanamme kuwa mwenye nguvu, wa kuheshimiwa na kupewa hadhi katika jamii kuliko wanawake na binadamu wengine ambao hawana kiungo hiki. Hali hii inatuelekeza kutambua kwamba, sura ya wanaume hujengwa kutokana na matarajio ya kiitikadi na kitamaduni kuwahusu. Haya ndiyo husababisha baadhi ya sifa zinazosisitizwa kama vile, ubabe, stahamala, ujasiri na ukatili katika kutenda bila kujali iwapo vitendo hivyo vitaleta maangamizi au vurugu katika jamii. Izugbara (2005) katika kufafanua umuhimu wa dhakari katika kuipa jinsia ya kiume mamlaka zaidi anaeleza:

[...] umbo la dhakari...na uwezo wake kuwa ngumu, kubwa, thabiti na yenye nguvu wakati wa mchechemo ni dhihirisho [...] kuwa dhakari ina uwezo! shahawa ambayo inaitoa katika kipindi cha tendo la ngono huonekana kama sumu ambayo humdhoofisha mwanamke, [...] matokeo muhimu huhusishwa na amali ya dhakari na upenyezi wake katika kuupoteza ubikira na kutia mimba mwanamke, [...] hali hii imeipa dhakari umuhimu ambayo umeitawaza juu ya uhai na ufu [...] (Tafsiri: Mtafiti)

Nadharia hii ina mihimili ifuatayo:

- i. Itikadi za kijamii huongoza fikra kwamba, utawala wa mwanamume umehalalishwa katika kila sehemu ya maisha kwa kusisitiza maumbo ya vitambulisho vya jinsia ya kiume maandishi, matukio na maelezo ya kihistoria kwa misingi ya jamii ya jamii husika (Wells na Holland, 2001).
- ii. Utamaduni, lugha, imani na desturi zimewawezesha wanaume kuwa watawala na kuwa na mamlaka makuu katika jamii kwa kushikilia nafasi za rasilmali zenye thamani katika jamii kama vile, shamba, kazi, pesa na taasisi za kijamii zenye nguvu kama vile serikali na dini (Collins, 1971; Sokoloff, 1980).
- iii. Majukumu yanapogawanywa kiuana, wanaume huweka utambulisho wao katika sura na mfano wa Mungu wa kiume kwa manufaa yao,

wakisisitiza kwamba, ‘Mungu wa kiume’ alimpa mwanamume mwanamke kama mwenzi wake (Ruether 1974).

- iv. Sifa angama za uume na maeneo ya ubabedume yanayojitokeza katika desturi kwa jumla kupitia kwa maumbile, nguvu za kimwili, ushujaa, kufanya kazi na kukidhia familia, kuwa na tajriba na shari ya kijinsia, ukakamavu, kutaka makuu, majivuno, uadilifu, ushindani na kuthubutu mambo (Chafetz, 1974; Doyle, 1985).

Mihimili hii imejikita katika utamaduni, itikadi za jamii, mgawanyo wa mamlaka na uwezo wa kijinsia, mielekeo na matarajio ya jamii kumhusu kila mwanajamii. Makala haya yametumia mihimili mitatu tu-i, ii & iv. Nadharia hii ilikuwa mwafaka kwa vile majigambo ya *miviga ya shilembe* na *mchezasili wa mayo* husheheni taasubi za kiume zinazodhihirika kupitia kwa vipashio mbalimbali vya lugha vilivyotumiwa.

Nadharia ya pili iliyotumika katika utafiti wa makala haya ni ile ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi (UCHAMAWADI) iliyoasisiwa katika miaka ya 1990 na Teun Van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen na Ruth Wodak (Kibigo, 2019; Choge, 2018; Wodak, 2013; Wodak & Meyer, 2008; Fairlough, 2002; Van Dijk, 2000). Katika makala haya nadharia hii imerejelewa kwa akronimu UCHAMAWADI iliyoibuliwa na kutumiwa na Choge (2018). Msingi wa nadharia hii ni kazi za wataalamu mbalimbali katika sanaa ya unenaji, isimu matumizi, isimu jamii, isimu matini na isimu amali. Dhana za itikadi, uwezo, mgawanyo msonge wa majukumu na uana huchukuliwa kama vibadiliki vya msingi katika ufafanuzi wa matini. Nadharia hii iliwezesha utafiti huu kuchanganua majigambo teule ya makala haya.

Vipashio vya Lugha Vinavyosawiri Ubabedume katika Majigambo ya *Shilembe* na *Mayo*

Makala haya yanawasilisha matokeo ya utafiti ya udhihirisho wa ubabedume katika majigambo ya *miviga ya Shilembe* na *Mchezasili wa Mayo* miongoni mwa Waisukha. Ubabedume umedhihirishwa kupitia kwa vipengele vya lugha kama vile nomino, vitenzi, virai na vishazi. Uchunguzi wa vipashio hivyo unafuata.

Vipashio vya nomino

Kila lugha ina nomino zake ambazo zimeainishwa kama za pekee, za kawaida na za dhahania. Nomino hizi ina majukumu kadha katika lugha. Kimofolojia hutumiwa kutajia watu, vitu, hali na mahali. Kisintaksia nomino huwakilisha kiima, yambwa na kitumizi. Kigezo cha nomino kama kipashio cha lugha kinachosawiri ubabedume kilibainika katika baadhi ya majigambo ya *miviga ya Shilembe* na *mchezasili wa Mayo* jinsi zinazvyodhihirika katika jigambo 1.

JG 1 Jigambo la 1 (Taz. Jigambo la 4 katika Kibigo, 2019, p, 147)

Kiisukha	Tafsiri katika Kiswahili
<i>Osama mwana wa tata</i>	Osama mwana wa baba
<i>Mumbulihitsi bulayi</i>	Mnisikilize vizuri
<i>Uwira mundu mushikuri shukhulwaninya</i>	Aliyeua mtu kwenye mlima wa Kupigania
<i>Tsichilishi yakura ichilishi ingali</i>	Mafahali walishinda fahali Mkubwa
<i>Nivakhupa itsifirimbi</i>	Wakapiga “filimbi”
<i>Nabo bakhali bakhuba tsisauti tsindayi</i>	Nao wanawake walipiga sauti nzuri
<i>Venyalanga amenyali</i>	Wanaenda haja ndogo

(Tafsiri: Watafiti)

Katika mshororo wa tano wa jigambo hili, neno *itsifirimbi* ‘filimbi ama kipenga’ linadhihirisha ubabedume. Limetumika kurejelea ushindi unaotokana na fahali aliyeshinda katika sherehe ya miviga ya *Shilembe* au *Mchezasili wa Mayo*. Wakati wa sherehe hizi, kipenga hupulizwa tu kama ishara ya ushindi. Inapotumika katika majigambo haya, hurejelea fahali wenye ‘nguvu’ na vilevile kumdhalilisha fahali ‘mzembe’. Mwenye fahali mshindi hutuzwa na kuchukuliwa kuwa mwanamume kamili ilhali yule ambaye fahali yake ni mshinde hutwezwa na kukejeliwa kuwa yeye si mwanamume kamili bali ni dume aliyehasiwa au mwanamke asiye na nguvu.

Jigambo la 2 (Taz. Jigambo 6 katika Kibigo, 2019, p, 148)

Kiisukha	Tafsiri katika Kiswahili
1. <i>Inzi ni muyayi wa tata</i>	Mimi ni kijana wa baba
<i>Wavaya tsichilishi tsinyishi</i>	Aliyewafuga fahali wengi
<i>Tsiamela tsinziga</i>	Wameota “pembe”
<i>Tsiasinjila vulahi</i>	Zilizosimika vizuri
<i>Bahilana ni bibula bana banyishi</i>	Wakaoana na kuzaa watoto wengi
<i>Ni bilachi ya malova</i>	Wengine ni wa kihakawia
<i>Indavu nende imwamu, manya isekese</i>	na meusi mfano wa tausi
2. <i>Tata ni mubayi witsichilishi tsiakhomela</i>	Baba ni mfugaji wa fahali wanene
<i>Sindateshia tawe habula omwana wanje</i>	Sijaoa ila mwanangu
<i>Alangungwa Spana</i>	Anaitwa Spana
<i>Utechilitsanga shibala shiosi shi</i>	Anayetetemesha nchi yote
<i>Tsimbia tsiosi tsi Isukha</i>	Na koo zote za Waisukha.
<i>Bakhali vosi bamuyanaza</i>	Wanawake wote wanampenda

(Tafsiri: Watafiti)

Katika jigambo hili la 2, nomino ya *tsinziga* linalomaanisha ‘pembe’ katika Kiswahili imetumiwa kudhihirisha ubabedume. Pembe za fahali wanaoshiriki katika mapigano hunolewa siku tatu kabla ya mapigano. Kunolewa huku kwa pembe ni ishara ya ubabe kwa vile, zitahakikisha kuwa, ushindi utapatikana kwa kupenyeza pembe zilizosimika katika mwili wa mshindani wake. Ubabe hujitokeza pale ambapo pembe inamithilishwa na dhakari ambayo ikishasimika inapata uwezo na nguvu za kutenda tendo la ngono, kupachika mimba na kumstarehesha mwanamke miongoni mwa dhima zingine jinsi anavyoeleza Izugbara (2005) kuwa, umbo la dhakari la ubenuzi na hali ya kuwa ngumu, kubwa na dhabiti na yenye nguvu wakati wa mchechemo. Dhana hii ndiyo inamithilishwa na nguvu za pembe na kuibua dhana ya ubabedume katika majigambo ya Waisukha.

Jigambo la 3 (Taz jigambo la 6 katika Kibigo, 2019, p, 148 ubeti wa pili)

Kiisukha

Tata ni mubayi witsichilishi tsiakhomela

Sindateshia tawe habula omwana wanje

*Alangungwa **Spana***

Utechilitsanga shibala shiosi shi

Tsimbia tsiosi tsi Isukha

Bakhali vosi bamuyanaza

Tafsiri katika Kiswahili

Baba ni mfugaji wa fahali wanene

Sijaoa ila mwanangu

Anaitwa “**Spana**”

Anayetemesha nchi yote

Na koo zote za Waisukha.

wote wanampenda

(Tafsiri: Watafiti)

Jigambo hili la 3, lina nomino ya kawaida *spana* ambayo imetumika kimajazi katika kudhihirisha ubabedume. Matumizi yake ya kawaida ni kifaa kitumiwacho kufungia na kufungulia nati. Katika muktadha huu, jigambo hili linarejelea dhakari inayotumiwa kwa tendo la ngono na wanawake tofauti. Inarejelea fahiwa ya uhuru na ukware wa wanaume wa kuwa na wanawake wengi, wawe wa halali au wa nje ya ndoa. Katika jigambo hili, fanani anamfananisha fahali na mwanamume anayeonea fahari, uwezo wake wa kutongoza na kupata wanawake wengi kabla ya kufunga ndoa. Hali hii ndiyo inajenga ubabe wake. Izugbara (2005) anadhukuru kwamba, matokeo muhimu huhusishwa na amali ya dhakari na upenyezi wake katika kupotezea mwanamke ubikira na kumtia mimba. Hali hii ndiyo inaitawaza dhakari na kuipa uwezo juu ya uhai na ufu. Dhakari ni kiungo muhimu cha mwanamume kinachonasibishwa na *spana* ambayo ni kifaa muhimu cha useremala chenye uwezo wa kufunga na kufungua nati na kutekeleza kazi mbalimbali za kiufundi. Katika mantiki hii, mwanamume anajitokeza vilivyo kama silaha maalum inayoitumia kuikuzia na kuijengea ushindi wake na kuufanyia kazi mbalimbali dhidi ya jinsia ya kike. Silaha hii ni chombo muhimu kinachojenga ubabedume katika jamii ya Waisukha.

Huyu *Spana* anasemekana kuwa *ana nguvu za kuitetemesha dunia nzima na wanawake katika koo zote za Waisukha wanampenda*. Japo *spana* ni mwanamume hawara, bado anasifiwa na kuchukuliwa kuwa hodari. Hali hii inadokeza kuwa mwanamume anajitokeza kuwa mwenye mamlaka na pia mwenye uamuzi juu ya masuala mbalimbali yanayohusiana na mapenzi. Kwa hivyo, maamuzi katika jamii hufanywa na mwanamume anavyotumia *spana* yake ili kukidhi mahitaji ya wanawake. Dhakari ya mwanamume kama ilivyo *spana* ya ufundi ni silaha anayoitumia kuonyesha uwezo na mamlaka yake dhidi ya jinsia ya kike. Katika kutafitia maana ya anthroponimu asilia za Kinandi, Choge (1997) anaeleza kuwa, majina ya Kiafrika yamefungamana na utamaduni na mazingira ya wanajamii. Kwa jinsi hii, nomino *Spana* ni kidokezi cha mamlaka aliyo nayo wanamume dhidi ya wanawake katika jamii ya Waisukha. Okal (2012) anaeleza kuwa, binadamu uwapa watu anthroponimu ili kurahisisha mawasiliano, hivi ndivyo fahali wanaopiganishwa katika miviga ya *Shilembe* na mchezasili wa *Mayo* hupewa animonimu zinazosawiri ubabedume kama vile; *Spana*, tsinziga, *itsifirimbi*, *bundi*, *Osama*, ‘*Master key*’, *Mike*, *Tyson* jinsi ilivyo eminyi katika jigambo lifuatalo.

Jigambo la 4 (Taz. Jigambo 9 katika Kibigo, 2019, p, 149)

<i>Kiisukha</i>	<i>Tafsiri katika Kiswahili</i>
<i>Nachenda Isukha yiosi</i>	Nimetembea Isukha kote
Nise <i>Eminyi</i> –elinyoni	Ndimi ‘ <i>Eminyi</i> ’-ndege
<i>Nakona khali uwanja ndege</i>	Nikalala hata Kiwanja Ndege
<i>Havakwanyinga tsichilishi</i>	Wanaopiganisha fahali
<i>Bakhanga khuli mulilu</i>	Wamewaka kama moto
<i>Mulili mwichenda nyama</i>	Moto wa jangwani
<i>Babimanga bura</i>	Wanalenga mishale
<i>bura bwi sumu</i>	Mshale ukiwa na sumu
<i>Khumanyinya buhaka bwabwo</i>	Ili kuonyesha ushujaa wao
<i>Nibalwaninyanga tsichilishi</i>	Wanapopiganisha fahali

(Tafsiri: Watafiti)

Tukirejelea mshororo wa pili wa jigambo hili, tunapata nomino ya pekee *Eminyi* linalorejelea aina ya ndege Magharibi mwa Kenya. Ndege huyu anasifiwa kuwa na hekima, ujasiri na ujanja. Fanani hujigamba kwa ndege huyu katika sherehe za miviga ya *Shilembe* na mchezasili wa *Mayo* hupenda kulitumia jina hili kwa sababu wao hujihusisha na ndege ambaye si rahisi kumtega, husafiri kwa mwendo wa zigizagi na kuaminika kuwa mtume wao katika nchi za miungu. Uhusiano huu wa uungu na ubabadedume umeelezwa katika mhimili wa tatu wa nadharia ya Uwezo-Uume (Ruether, 1974). Mtaalam huyu anaeleza kuwa, katika mgawanyo wa majukumu, wanaume wameweka utambulisho wao katika sura na

mfano wa mungu wa kiume kwa manufaa yao wenyewe. Anahoji kuwa, mwanamume alipewa mwanamke kama mwenzi kutoka kwa mungu wa kiume.

Jigambo la 5 (Taz. Jigambo 11 katika Kibigo, 2019, p, 150)

Kiisukha

Nitsi Mike Tyson

Nuwisunda himbi handi

Kenyanga wekasie ubulahi

Habula ndio alanyakhana

Rulanga mumuliango kwa Abisende

Mwene itsichirishi tsyobucheli

Tafsiri katika Kiswahili

Mimi ni **Mike Tyson**

Ukisogea karibu nami

Ni sharti ujihami vilivyo

La sivyo utajutia laitani

Mimi ni wa ukoo wa Avisende

Mwenye fahali walio na

hekima

Vamanya khukhola avakhali vanyole tsinda Wanajua kufanya ili wa kike wapate

Mimba

(Tafsiri: Watafiti)

Katika mshororo wa kwanza wa jigambo hili, fanani anajirejelea kama *Mike Tyson*. Nomino hii ina sifa tele za ubabedume kwa kuwa Mike Tyson ni mwanandondi wa kutajika kutoka Marekani aliyesifika ulimwenguni mwote kwa ubingwa wake katika ndondi za uzani mzito. Wenye fahali huwapa fahali wao animonimu hii ili kuonyesha ushujaa (Choge, 1997). Kulingana na mhimili wa nne wa nadharia ya UCHAMAWADI usemi ni historia. Japo *Mike Tyson* hakuwa na kisomo cha juu, bado aliitwa shujaa kutokana na ushindi wake katika ndondi na kwa kuwa yeye ni mwanamume na anahusishwa na sifa za ubabe kama vile ujasiri, uvumilivu, ukware, uwezo na kuthubutu mambo magumu na hatari miongoni mwa sifa zingine. Katika muktadha wa Waisukha jina *Mike Tyson* ni shujaa kwa vile anamiliki sifa za ubabe kama vile, ukware kwa sababu anahusishwa na kitendo cha ubakaji.

Vipashio vya Kishazi

Kando na kutumia nomino kudhihirisha ubabedume katika majigambo ya shilembe na mayo, Waisukha wamedhihirisha ubabedume kupitia kwa vipashio vya kishazi. Matinde (2012 & 2015) akirejelea maoni ya Vuzo na wenzake, anaeleza kishazi kama sehemu ya sentensi ambayo inaweza kuwa neno moja au kifungu cha maneno lakini ina uhusiano wa kiima na kiarifa. Kishazi kinaweza kuwa huru au tegemezi. Kishazi humilikiwa na kutawaliwa na kifungu kingine cha maneno katika sentensi chenye hadhi kubwa. Maana ya kishazi hutegemea kifungu kinachokimiliki na kukitawala. Kipashio kilicho muhimu ambacho hakina budi kuwepo katika kishazi ni kitenzi. Kishazi hupatikana katika kiwango cha Kisintaksia. Vishazi vimejitokeza katika majigambo ya Waisukha kama ifuatavyo:

Jigambo la 6 (Taz. Jigambo 4 katika Kibigo 2019 p: 147)

Kiisukha

Osama mwana wa tata

Mumbulihitsi bulayi

*Uwira mundu mushikuri shukhulwaninya
tsichilishi yakura ichilishi ingali*

Nivakhupa itsifirimbi

Nabo bakhali bakhuba tsisauti tsindayi

Venyalanga amenyali

Tafsiri katika Kiswahili

Osama mwana wa baba

Mnisikilize vizuri

Aliyeua mtu kwenye mlima wa
kupigania

Mafahali walishinda fahali
mkubwa

Wakapiga filimbi

Nao wanawake walipiga sauti
nzuri

‘Wanaenda haja ndogo’

(Tafsiri: Watafiti)

Mshororo wa saba wa jigambo hili ni kishazi *‘Venyalanga amenyali* yenye tafsiri ya *‘Wanaenda haja ndogo’*. Kishazi hiki kimetumika kudhihirisha imani ya Waisukha wakati wa kupiganisha ng’ombe-dume katika miviga ya *Shilembe* na *mchezasili wa Mayo* kuwa fahali anayeshiriki katika mapigano haya sharti akojoea kama ishara ya kumhusisha fahali yule na miungu ambayo inaaminika kuishi ardhini. Vilevile, ni ishara ya mwendelezo wa jamii kupitia kizazi. Katika mapigano haya, mkojo wa fahali huchukuliwa kuwa ishara ya ubabe wake. Jigambo la 7 linalofuata limedhihirisha hali hii.

Jigambo la 7 (Taz. Jigambo 1 katika Kibigo, 2019, p, 146)

Kiisukha

Mumbulihitsi bulahi

Muhulili lwambolanga

Khuli lwanza khuhila makhuba

Khuli manyanga nitsi Osama

Wavananga tsinyanda

Ne shikulumi shisinjiye

Tafsiri katika Kiswahili

Nisikilize vizuri

Msikie ninavyosema

Nitavyozungusha usukani

Kwa vile ninavyojua ndimi

Osama

Mvunja miamba

Na **‘rungu iliyosimama wima’**

(Tafsiri: Watafiti)

Mshororo wa sita wa jigambo hili, una kishazi: *Shikilume shisinjiye* ‘rungu iliyosimama’. Katika miviga ya *Shilembe* na *mchezasili wa Mayo*, fanani huinua vijiti na rungu angani wakati wa kupeleka fahali kwa mapigano na wakati mapigano yanapendelea. Rungu ni silaha ya mwanamume na kule kusimamishwa wima angani wakati wote wa kupiganisha fahali inadhihirisha dhakari iliyosimika wakati wa kupachika mimba. Katika jamii nyingi za Kenya, fimbo na rungu ni ishara za utawala na nguvu za mwanamume. *Rungu ya nyayo* iliyotumiwa na aliyekuwa raisi wa pili nchini Kenya Daniel Toroitich Arap Moi ni mfano mwema wa jinsi rungu ilivyopewa nafasi muhimu katika utawala na

kwa mwanamume kama kiongozi. *Rungu* na *dhakari* ni ala zinazodhihirisha na kuendeleza ubabedume na hutumiwa kama ishara za nguvu alizo nazo mwanamume hasa juu ya mwanamke. Jedwali 1 ifuatayo ni vipashio vya lugha vingine vinavyodhihirisha ubabedume katika majigambo ya miviga ya *shilembe* na mchezasili wa *mayo* vilivyochambuliwa katika makala haya (Kibigo, 2019).

Jedwali 1: Vipashio Vingine vya Lugha katika Majigambo ya *Shilembe* na *Mayo* vinavyodhihirisha Ubabedume

Na. ya Jigambo (JG)	Vipashio vya lugha vilivyodhihirisha ubabedume		
	Kipashio katika <i>Kiisukha</i>	Tafsir katika Kiswahili	Ubabedume unaodhihirika
7>ms 2	namanya khuli bakhubanga isukuti	Ninajua kupiga isukuti	Uwezo kwa kumfurahisha mke kimapenzi
9>ms 7	Babimanga khuli mulilu	Wanalenga mishale	Wanatumia dhakari kuvunja ubikira wa mabinti
15>ms 2	Mburiranga munanganga	Ninasikia mnaniita	Bingwa katika vita au ukware
6>ms 3 &4	Tsiamela tsinzinga...tsianijila vulahi	Wameota pembe...zilizosimika vizuri	Dhakari za wavulana wao zimesimika vyema tayari kwa tendo la ngono
7>ms 1	Inzi ni master key	Mimi ni master key	Asiyeshindwa na chochote au kukataliwa na mwanake yeyote kufanya mapenzi naye
2>ms 2	Nitsi itaywa	Mimi ni jogoo	Aliyehodari na mshindi

JG inasimamia jigambo na **ms** mshororo

Hitimisho

Makala haya yamedhihirisha kuwa miviga ya *Shilembe* na mchezasili wa *Mayo* si sherehe tu bali ni majukwaa ambayo Waisukha hutumia kudhihirisha ubabedume wao kupitia vipashio teule vya lugha katika majigambo yanayoghanwa katika sherehe hizi. Kwa uteuzi mahsusi wa vipashio vya lugha kama vile vishazi na aina za maneno ambayo mengi yalitumika kionomastiki kama animonimu, anthroponimu na toponimu (Kibigo, 2019; Choge, 1997). Kwa kutumia vipashio hivi vya lugha kisanii katika majigambo, Waisukha wameweza kudhihirisha kwamba ubabedume ni sifa ambayo bado inaamua mahusiano ya kijinsia katika jamii. Kando na majigambo kuwa jukwaa la kujadilia masuala ya kijinsia, yanatumika pia kujadilia masuala ya ukoo, uzazi, mapenzi.

Marejeleo

- Chafetz, J. (1974). *Masculine / Feminine or Human?* Itasca, IL: Peacock Publishers.
- Choge, S. C. (1997). *Anthroponimu Asilia za Kinandi kwa Mtazamo wa Kisemantiki*. Tasnifu ya Uzamili, Haijchapishwa, Chuo Kikuu Cha Moi, Eldoret, Kenya.

- Choge, S. C. (2018). *Makala ya Mhadhara wa LEK 925: Kozi ya Uchanganuzi Makinifu wa Diskosi (UCHAMAWADI) kwa Wanafunzi wa Uzamifu*. Chuo Kikuu cha Masinde Muliro Cha Sayansi na Teknolojia, Kakamega, Kenya.
- Collins, R. (1971). A Conflict Theory of Sexual Stratification. *In Social Problems*.19, 3-21.
- Doyle, J. A. (1985). *Sex and Gender*. Iowa: CW Brown Publishers.
- Fairlough, N. (2002). The dialectics of discourse. *Textus*, 14(2), 3-10.
- Izugbara, C. O. (2005). "Hypothesis on the Origin of Hegemonic Masculinity" *In Sexuality in African Magazine*. Lagos Africa Regional Sexuality Resource Centre 2(1), 13-14.
- Kibigo, M. L. (2019). *Ubabedume katika Majigambo ya Miviga ya Shilembe na Mchezasili wa Mayo ya Waisukha Nchini Kenya kwa Mtazamo wa Kisemantiki*. (Tasnifu ya Uzamifu ambayo imewasilishwa kwa Utahini, Chuo Kikuu cha Masinde Muliro cha Sayansi na Teknolojia, Kakamega, Kenya.
- Matinde, R. (2012). *Dafina ya Lugha, Isimu na Nadharia: Kwa Sekondari, Vyuo vya Kati na Vyuo Vikuu*. Mwanza: Serengeti Educational Publishers.
- Matinde, R. (2015). *Uchanganuzi wa Ubabedume katika Majigambo (Amabaiko) ya Abakuria*. Tasnifu ya Uzamifu, Haijchapishwa, Chuo Kikuu cha Laikipia, Nyahururu, Kenya.
- Okal, B. O. (2012). Nafasi ya Tafsiri katika Taaluma ya Onomastiki: Uhakiki wa Mbinu zake katika Tafsiri ya Topomomastiki. *Kiswahili Journal* 75, 27-42.
- Ruether, R. (1974). *Religion and Sexism*. New York: Simon and Schuster.
- Sokoloff, N. (1980). *Between Money and Love*. New York: Praeger.
- Van Dijk, T. A. (2000). *Critical Discourse Analysis*. Retrieved August 3, 2018, from <https://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>
- Wells-Wilbon, R., na Holland, S. (2001. December). *Social learning theory and the Influence of male role models on African American children in PROJECT 2000*.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2008). *Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology*. Retrieved June 10, 2019 from <https://pdfs.semanticscholar.org>
- Wodak, R. (Ed.). (2013). *Critical Discourse Analysis (Vol 1)*. London: Sage.